

НЕНОРМАТИВНЕ СТУПЕНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ ТА ПРИСЛІВНИКІВ ЯК ХАРАКТЕРНА ТЕНДЕНЦІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті репрезентовано теоретичний опис ненормативного ступенювання форм прикметників та прислівників української мови на сучасному етапі її розвитку. Аналізується прагматичний заряд граматичної категорії ступенів порівняння. Подається огляд лексикографічних джерел, що документують ненормативне ступенювання форм прикметників і прислівників сучасної української мови.

Ключові слова: граматична категорія, прагматика, норма, лексикографія, українська мова.

Рязанцева Д.В. Ненормативное образование форм степеней сравнения прилагательных и наречий как характерная тенденция современного украинского языка. В статье представлено теоретическое описание ненормативного образования степеней сравнения прилагательных и наречий украинского языка на современном этапе ее развития. Анализируется прагматический заряд грамматической категории степеней сравнения. Представлен обзор лексикографических источников, которые документируют ненормативное образование форм степеней сравнения прилагательных и наречий современного украинского языка.

Ключевые слова: грамматическая категория, прагматика, норма, лексикография, украинский язык.

Riazantseva D.V. The deviant formation of the degrees of comparison of adjectives and adverbs as the distinctive feature of the modern Ukrainian language. The article contains theoretical description of the deviant formation of the degrees of comparison of adjectives and adverbs of the modern Ukrainian language. Pragmatical properties of the degrees of comparison word forms has been analyzed. The description of the lexicographic sources containing deviant forms of the adjectives and the adverbs of the modern Ukrainian language has been represented in this article.

Keywords: grammar category, pragmatics, language standard, lexicography, Ukrainian language.

Мовні засоби вираження оцінки здавна привертають увагу вчених. Їх систематизація в українській мові дала змогу надати оцінці статус лінгвістичної категорії, яка виражається одиницями всіх мовних рівнів [9: 57]. Вираження оцінних значень одиницями мови досліджували вітчизняні й зарубіжні мовознавці, зокрема такі, як: Н. Арутюнова, І. Беляєва, О. Бессонова, А. Бурячок, Т. Вільчинська, О. Вольф, Г. Золотова, В. Івашенко, І. Кононенко, Т. Космеда, В. Лопатін, Т. Маркелова, В. Никитевич, І. Онищенко, О. Петрищева, С. Проскуркіна, М. Ретунська, О. Селіванова, О. Семенюк, Ж. Соколовська, О. Столярова, Б. Хричиков, В. Шинкарук, І. Шкіцька та ін. Утім, граматичні засоби вираження категорії оцінки вивчені в українському мовознавстві недостатньо і фрагментарно.

Граматичні одиниці як засоби вираження оцінки потребують комплексного висвітлення, що викликає необхідність продовження розробки проблеми і зумовлює актуальність дослідження. Якщо говорити про розподіл прагматичної ознаки в системі частин мови, то увагу мовознавців привертає прикметник як частина мови з найбільшим оцінним потенціалом [3: 54].

Мета цієї наукової розвідки – подати теоретичний опис ненормативного ступенювання форм прикметників і прислівників української мови як її характерну тенденцію на сучасному етапі розвитку, оглянути лексикографічні джерела, що документують ненормативне ступенювання форм прикметників і прислівників сучасної української мови, проаналізувати прагматичний заряд таких форм. Базою дослідження стали теоретичні праці Т. Космеди, О. Халіман, Н. Клименко, А. Нелюби, Ж. Колоіз, В. Чабаненко та лексикографічні джерела.

Набуття українською мовою статусу мови держави, а отже, кардинальна зміна її суспільних функцій спричинює гостру потребу в дослідженні динаміки мови, яка виявляється насамперед у змінах лексичного фонду, інвентарі засобів словотворення, трансформації оцінних властивостей мовних одиниць, формуванні в них нових значень [4: 6]. Активізацію мовної динаміки в першу чергу викликає динаміка суспільного життя. Проте, окрім зовнішніх чинників, зміни в мовному фонді стимулюють і чинники внутрішні, пов'язані з розвитком мовної системи, процесами її кодифікації та вноормування відповідно до нових потреб суспільного життя. Відбувається реформування лексику, змінюються функції та вживання граматичних категорій частин мови відповідно до нових мовних смаків суспільства. За В. Костомаровим, мовний смак – «це, власне, змінний ідеал користування мовою відповідно до характеру епохи» [4: 24].

Мова розвивається як складна динамічна система. Для осмислення вповні нових тенденцій у функціонуванні української мови в статусі мови держави необхідно вивчити не лише нові, щойностворені мовні одиниці та їх граматичні особливості, а й простежити механізми виникнення інновацій у значенні та функціонуванні частин мови, порівнюючи сучасну мову із мовою письменників-класиків.

Певна усталеність у мові є відносною, вона виступає окремим випадком загальної тенденції розвитку, яка відбувається через різноманітні інновації, варіанти, які щонайкраще забезпечують сам процес комунікації. Природним є власне процес розвитку та вдосконалення мови як засобу спілкування. Це явище знайшло своє відображення і у членах компаративної парадигми прикметників [1: 5]. Авторка цього дослідження підтримує думку Н. Костусяк, що під поняттям «компаративної парадигми прикметників» розуміє трикомпонентну систему форм слова, що відображають видозміни прикметників згідно з граматичною категорією ступенів порівняння. У свою чергу під поняттям «категорія ступенів порівняння» у сучасній лінгвістиці розуміють граматичну категорію якісних прикметників та прислівників, утворених від якісних прикметників, що позначає змінну ознаку, яка за зіставлення переважає в якомусь предметі або досягає в ньому найбільшого вияву [9: 15]. Як відомо, одну з типологічних ознак граматичної категорії ступенів порівняння становить здатність їх утворюватися не від усіх прикметників. Дериваційною базою ступеньованих форм не можуть бути прикметники, які не вказують на власне-ознаку. Найбільшою мірою це стосується групи відносних прикметників, але й не всі якісні та відносно-якісні прикметники здатні утворювати ступені порівняння. У граматичній структурі мови тільки

власне-якості, що виражають ознаку безпосередньо, виявляються більшою або меншою мірою. Проте матеріали нашої картотеки та сучасні словники лексичних інновацій переконаливо засвідчують активне творення в українській мові форм компаратива та суперлатива практично від будь-якого прикметника, діеприкметника або прислівника. Цьому сприяє набуття такими лексемами якісного значення внаслідок метафоризації їхньої семантики. Нетипові для української мови форми вживання ступенів порівняння прикметників стають тенденцією в сучасному мовленні і вже не сприймаються як okazionalізм або аномальні форми слів.

Наводимо приклад набуття відносним прикметником якісного значення: СУМ 1970 р. засвідчує прикметник *знаковий* лише в суто відносному значенні «Стос. до знака (у 3 знач.)», пор. : *знак* – 3. *спец.* Зображення з відомим умовним значенням; // Письмове зображення звука чи сполучення звуків мови; буква. Додані до словникової статті прикметника *знаковий* приклади засвідчують, що у свідомості носіїв української мови до початку 1970-х років (час виходу 3-го тому СУМу на літеру З – 1972 р.) переносне якісне значення в цьому прикметнику ще не виокремилася, пор. слово *знаковий* у таких контекстах уживання, як *знакове* письмо, *знакова* теорія, тобто теорія, яка вважає відчуття та уявлення людини умовними знаками предметів та явищ об'єктивної дійсності. Нові вживання прикметника *знаковий* у сучасній живомовній українській практиці, зокрема в текстах мас-медіа, Інтернет-мовленні доводять засвідчені від прикметника *знаковий* у новому, якісному значенні форми ступенів порівняння, причому як аналітичні, так і синтетичні, пор.: *Серед подій минулого року я вибрав би три, на мій погляд, найпоказовіші, найвиразніші, найбільш «знакові».* (М. Попович. Присмерк майбутнього. – Критика. – 2004, ч. 1–2); *...є навіть цікаві рубрики на кшталт «Опозиція та про опозицію» із передруком найзнаковіших матеріалів опозиційної преси...* (ПіК, 2003, №21) [4: 23].

Синонімом до прикметника *знаковий* у такому переносному, якісному значенні дедалі частіше виступає прикметник *культовий*. Цей прикметник є відносним і ступенюванню не підлягає, проте сучасні публіцистичні джерела фіксують ступені порівняння, утворені від нього: *Сучасній хореографії відомо чимало знакових імен, але постать Моріса Бежара – одна з найкультовіших серед нині ще живих та активних творців такого дивного мистецтва, як балет* (ПіК, 19/03, с. 43) [7: 72].

Згідно з правилами сучасної української мови, всі відносні прикметники позначають постійні, незмінні ознаки предметів, «ложки не можуть бути більш або менш дерев'яними, паркани – найзалізнішими, а сік – більш або менш березовим» [1: 122]. Отже, ненормативне ступенювання форм прикметників і прислівників та їх невідповідність граматичним нормам української мови відображає приховані мовні ресурси та можливості. Таким чином породжується оцінка, адже зреалізовуючи креативний потенціал граматичних одиниць, мовці висувають на перший план периферійні, а то й лише потенційні властивості системи, оперуючи граматичними одиницями, вдаючись до їх залучення для вербалізації «мовної гри» [10: 521].

Приклади з текстів сучасної української публіцистики, Інтернет-джерел та приклади, задокументовані в неологічних словниках доводять, що у відступі від норм є своя регулярність, свої правила та зразки різного ступеня вживаності. Ступені порівняння прикметників та прислівників не лише утворюються від відносних, порядкових чи присвійних прикметників, але й порушують чинні норми словотворення, наприклад ступенюються прикметники з суфіксами — *-уват-/-юват-*, що означають неповний вияв ознаки в предметі без зіставлення з іншими предметами і не підлягають ступенюванню: *Яків наймовчкуватіший і найстриманіший з-поміж нас* (ЛУ, 52/90) [6: 78]. Отже, оцінка при вживанні форм ступенів порівняння породжується на основі невідповідності їх уживання нормам української мови, утворенні форм цих категорій від прикметників, які не підлягають ступенюванню, використанні нетипових для них словотвірних моделей. Можна говорити про певну граматику неузалежного словотворення, зі своїми типами словотворення і певними способами порушення усталених словотворчих зразків. Неузалежне словотворення здійснюється як «гра за правилами порушення відомих правил» [14: 250]. Різноманітні мовленнєві відхилення від норми розкривають природу і закономірності функціонування мови, напрямки змін, які вона переживає, уможливають відбиття фактичного стану мови на даному етапі розвитку.

Тенденція до утворення форм компаратива та суперлатива від відносних прикметників, із порушенням мовних норм, не нова, а активізована на сучасному етапі розвитку української мови, що доводять такі відомі приклади з народної творчості та творчості письменників-класиків:

- листування Лесі Українки та Ольги Кобилянської: *Ото вже надивитесь на Україну, україннишій ніде немає* [про Полтавщину]. Форма компаратива утворена від відносного прикметника *український*, що суперечить нормам граматики (пор. назву сучасної статті М. та Н. Степаненків про літеру в українській абетці — «*Найукраїніша чи націоналістична?*» УУ, 2001, № 11–12) [4: 47];

- *Аж страх погано У тім хорошому селі: Чорніше чорної землі Блукають люди...* (Тарас Шевченко). Форма прислівника *чорніше* утворена від назви кольору; назви кольорів не підлягають ступенюванню [13: 209];

- *Чим голіший, тим мудріший* (Народне прислів'я). Прикметники, що виражають абсолютні ознаки предмета, не підлягають ступенюванню.

Для аналізу, опису та осмислення мовних змін і розуміння сучасних тенденцій мови потрібний окремий дослідницький простір, такий «полігон», на якому нововведення, або інновації можна було б виокремити із загальної системи мови та обстежити в усьому спектрі властивих їм відношень, виявити причини та джерела їхньої появи, з'ясувати способи та засоби творення, шляхи проникнення в мовну діяльність української спільноти. Таким «полігоном» для мовознавців стають спеціальні словники нововведень, або як їх прийнято називати останнім часом — неологічні словники. Сучасні словники лексичних інновацій фіксують активне творення в українській мові форм ненормативних ступенів порівняння, нетипові словотвірні моделі, що використовуються при цьому. Інновації в українській лексиці вже неодноразово досліджувалися на різних часових зрізах (М. Бойко, В. Коломієць, А. Москаленко, О. Муромцева, А. Нелюба, В. Присяжнюк, Ю. Редько, О. Стишов,

Л. Струганець, О. Тараненко, О. Терещенко, І. Шашкін та ін.). На основі всебічного вивчення інновацій було створено низку словників нової української лексики, відсутніх у радянську добу в українській лексикографії: Д. Мазурик «Нове в українській лексиці» (Л., 2002), Г.М. Віняр і Л.Р. Шпачук «Словник новотворів української мови кінця ХХ століття» (Кривий Ріг, 2002), Ж.В. Колоїз «Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів» (Кривий Ріг, 2003), А.М. Нелюби «Лексико-словотвірні інновації (1983–2003)», «Лексико-словотвірні інновації (2004–2006)», «Лексико-словотвірні інновації (2007)», «Лексико-словотвірні інновації» (2008–2009)» (Харків, 2004–2009), Г.М. Вокальчук «Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття», долучений до її монографії «Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)» (Рівне, 2004) [4: 7].

На сьогоднішній день в українському мовознавстві відсутні словники, які документують виключно інновації у сфері функціонування прикметника, проте більшість авторів неологічних словників фіксують нові значення відносних прикметників, а також ненормативне ступенювання прикметників і прислівників. Це допомагає оперативно увести до наукового й культурологічного обігу «найсвіжіший» мовний матеріал, осмислити його, дати стилістичну оцінку, визначити «коефіцієнт» доцільності й подальші перспективи [6: 3]. Розглянемо словники, що зафіксували утворення ступенів порівняння прикметників української мови з порушенням мовних норм.

У радянську добу через жорсткі нормативні вимоги до укладання академічних або навчальних словників okazіоналізми, індивідуально-авторські мовні знахідки, мовні курйози та приклади із живого мовлення залишалися поза увагою лексикографів. Їх засвідчили лише словопоказчики та словники мови письменників-класиків: І.П. Котляревського, Т.Г. Шевченка, Лесі Українки, І.Я. Франка. Чи не єдиним словником, який подав широкий масив продуктів живої розмовної практики став 2-томний «Частотний словник сучасної української художньої прози» за ред. В.С. Перебийніс, виданий у 1981 році [4: 46]. До цього словника потрапили розряди слів, що їх, як правило, не подають нормативні академічні словники української мови, а отже у його реєстрі широко була представлена тогочасна розмовна українська практика і письменницька словотворчість. У цьому словнику чимало лексики, яка демонструє нові можливості активних словотворчих моделей, наприклад, прислівників способу дії, утворених від відносних прикметників із новими метафоризованими якісними значеннями, як-от: *алмазно*, *атомно* [12: 24] або форм вищого та найвищого ступенів порівняння від прикметника, що не підлягають ступенюванню ознаки, а саме: *байдужіший*, *винуватіший*, *далекозоріший*, *егоїстичніший*, *ласіший*; *найбасовитіший*, *найвигадливіший*, *найджержавніший*, *наймонументальніший* [12: 41, 58, 69, 78, 234, 315, 316, 317, 319].

У 1984 виходить монографія «Основи мовної експресії» В. Чабаненка, що подає деякі аномальні форми прикметників та прислівників: *найінтернаціональніше*, *рентгеніший*, *нашіше* [11: 107, 125, 111].

Сучасні джерела (датовані 2000–2011 рр.) фіксують все більшу і більшу кількість прикметників та прислівників, що утворюють форми ступенів порівняння не за правилами, що дозволяє говорити про тенденцію ненор-

мативного ступенювання на сучасному етапі функціонування української мови. Ж. Колоїз у своїй монографії, присвяченій оцінці деривації в українській мові, погоджується з думкою про те, що «усупереч обмеженням, накладеним мовною системою, у власне комунікативному просторі, у конкретних ситуаціях спілкування, мають місце випадки, коли репрезентантами категорії співвідносної інтенсивності ознаки стають морфологічні слова з частиномовним значенням атрибутивності, що виражають ознаку предметів опосередковано, через відношення до інших предметів, а також ті якісні, які згідно з морфологічними нормами позбавлені градації якісної ознаки» і подає низку прикладів :

- *Вона здавалася ще худіша в сіряці, ще мертвіша* (П. Загребельний) [2: 175]. Прикметник *мертвий*, що позначає абсолютну (сталу) ознаку предмета, не підлягає ступенюванню;

- *Що вродливіша сніжинка, то важча, незалежніша од вітру поглядів, то швидше падає на деще очей, ніби в її червоній серединці замережана ще одна, глибіша, первіша, пізнання тільки на дотик душа* (В. Затуливітер) [2: 175]. Порядкові прикметники української мови не утворюють форм ступенів порівняння згідно з мовними нормами;

- *Грішниця я. Полюбила чужого. Доли моєї пекуча жого! Буде гроза. Потім буде тиша! Жінка твоя. Але я твоїша* (Л. Костенко) [2: 175]. Присвійні прикметники української мови не утворюють форм ступенів порівняння згідно з мовними нормами;

- *Ретельно добираємо найкращі помідори для найтоматніших соусів* (Телебачення) [2: 176]. Аномальна форма суперлатива відносного прикметника *томатний* використовується в рекламному тексті для того, щоб ефективно привернути увагу покупців.

Харківський мовознавець А. Нелюба у своїх чотирьох словниках «Лексико-словотвірні інновації» (1983–2009 роки) також фіксує значну кількість прикладів ненормативного ступенювання, утворених від прикметників, які не вказують на власне-ознаку:

- *Припадати б до письменникової мудрості, до його завбачень і пересторог не тільки рядовим читачам, а й тим, хто стоїть біля керівного керма, і найпосадовішим господарникам* (ЛУ, 10/89) [6: 72];

- *У середу оповістили красунь найчоловічнішого університету в Києві – політехнічного* (СТБ: Вікна, 17.04.09);

- *Неважко здогадуватися, про що думали в ті хвилини державний муж...і всенародна улюблениця...найнародніша артистка Раїса Кириченко* (Рідний край, 2/01, с.27) [6: 72];

- *З Помаранчевою революцією, що, здавалося, повинна була б обнадіяти і підняти з колін найзневіреніших, найупослідженіших* (ЛУ, 39/06, с. 7) [6: 75];

- *...кличемо побратимів по духу обізватися, стати козацьким табором на праісторичних пагорбах, побіля шляхетного будинку найфундаментальнішого мецената злиденної нашої культури Василя Федоровича Симиренка, що стане невдовзі нашою резиденцією...* (ЛУ, 21/07, с. 3) [8: 89]. Зникає тенденція використання аналітичних форм ступенів порівняння прикметників з іншомовним походженням творної основи.

Отже, у сучасній мові спостерігаємо тенденцію до ненормативного ступенювання прикметників та прислівників. Особливо цьому сприяє набуття такими лексемами якісного значення внаслідок метафоризації їхньої семантики. Ненормативне ступенювання форм прикметників і прислівників та їх невідповідність граматичним нормам української мови відображає приховані мовні ресурси та можливості і є ефективним засобом породження оцінки в граматичній категорії ступенів порівняння. Знайомство з процесами оновлення мови та сучасними тенденціями її розвитку дає корисну поживу для роботи над розвиненням і кодифікацією української мови. Усі наведені приклади ілюструють прикметники та прислівники, що всупереч морфологічним нормам об'єднуються в градаційні ряди і потенційно здатні замкнути їх. Така тенденція на сучасному етапі розвитку української мови не є новою, що доводять приклади з творчості письменників-класиків, проте активізувалася вона саме в сучасному мовленні, численні аномальні форми прикметників фіксують неологічні словники, розглянуті вище. На сьогоднішній день в українському мовознавстві відсутні лексикографічні джерела, які документують виключно інновації у сфері функціонування прикметника, тому видається правомірним у перспективі створити окремих словник інновацій у сфері граматичних категорій прикметника, що дасть змогу ліквідувати «білі» плями прагматичної граматики і буде корисним для усіх сфер мовленнєвого прогнозування.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ильясова С.** Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы / С.В. Ильясова, Л. П. Амири. — М. : Флинта, 2009.
2. **Колоіз Ж.** Українська оказіональна деривація : [моногр.] / Ж.В. Колоіз. — К. : Акцент, 2007.
3. **Кононенко І.В.** Компоненти оцінної структури прикметника / І. Кононенко // Мовознавство. — 1989. — №3. — С. 54–60.
4. **Клименко Н.Ф.** Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [моногр.] / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. — К. : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2008.
5. **Нелюба А.М.** Лексико-словотвірні інновації (1983–2003) : словник / А.М. Нелюба. — Харків, 2004.
6. **Нелюба А.М.** Лексико-словотвірні інновації (2004–2006) : словник / А.М. Нелюба. — Харків : Майдан, 2007.
7. **Нелюба А.М.** Лексико-словотвірні інновації (2007) : словник / К. Коротич, С. Лук'яненко, А. Нелюба. — Харків : Майдан, 2009.
8. **Нелюба А.М.** Лексико-словотвірні інновації (2008–2009) : словник / А.М. Нелюба. — Харків : Майдан, 2010.
9. **СУМ** : Словник української мови : В 11 т. / [за ред. І.К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
10. **Халіман О.В.** «Нульове» граматичне значення як наслідок нейтралізації (на матеріалі граматичного значення множини) / О.В. Халіман // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. — Донецьк : ДонНУ, 2009. — Вип. 18. — С. 57–60.
11. **Чабаненко В.** Основи мовної експресії / В.А. Чабаненко — К. : Вища школа, 1984.
12. **Частотний** словник сучасної української художньої прози / [за ред. В.С. Перейбийніс]. — К. : Наук. думка, 1981. — Т. 1; 2.
13. **Шевченко Т.Г.** Повне зібрання творів в десяти томах / Т.Г. Шевченко — К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1957. — Т. 2.
14. **Belentschikow R.** Неузальное словообразование: Восточнославянские языки // Slowotwórstwo/Nominacja. — Red. nauk. I. Ohnheiser. — Innsbruck, Opole : Uniwers. Innsbruck, Univ. Opolski. — S. 249–261.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ЛУ — «Літературна Україна», (газета)
 ПіК — «Політика і культура», (журнал)
 УУ — «Урок української», (журнал)